

HLEDÁNÍ PERSPEKTIVY

Vstupní úvaha a představení knihy

Roman Kanda

Na začátku dvacáté kapitoly své známé knihy *Podzim středověku* otvírá Johan Huizinga otázku předělu epoch, konce středověku a nástupu renesance. Konstatuje, že historická hranice – pojem důležitý pro konstruování dějinné periodizace – se při bližším pohledu komplikuje a posouvá: buď dozadu, hlouběji do středověku, nebo dopředu, hlouběji do renesance, v závislosti na úhlu historikova pohledu. „Hluboko ve středověku,“ píše Huizinga, „existovaly žánry a hnutí, které už zdánlivě nesou pečeť renesance, a pojem renesance, aby zahrnul i tyto jevy, se tak natahoval a napínal [...]. Avšak platí i opak: kdo ducha renesance vnímá bez předem daného schématu, najde v něm mnohem více ‚středověkého‘ než zřejmě povoluje teorie.“¹ Zdálo by se, že citované Huizingovy formulace směřují k relativizaci teoretického vymezení problému se zdůvodněním, že už pouhá evidence materiálu se jakékoli přesné definici (předchůdnému schématu) vzpírá. Ve skutečnosti

¹ Huizinga, J., *Podzim středověku*, přel. G. Veselá, Š. Belisová, 2. vyd., Paseka, Praha – Litomyšl 2010, s. 307. Huizinga uvedenou otázku podrobněji analyzoval ve studii „Problém renesance“. Viz Huizinga, J., *Das Problem der Renaissance. Renaissance und Realismus*, Wagenbach, Berlin 1991.

však je Huizinga takové relativizace dalek, jeho závěr je přesně opačný. Autor obhájí jasnost pojmů, jejich zřetelné ohraničení a definování. Snad bychom mohli s lehkou ironií poznamenat, že Huizingovi je ještě vzdálená krajní epistemologická skepse, s jakou se setkáváme u některých myslitelů postmodernismu, o němž bude v této knize řeč. Titulní metaforu podzimu není třeba nikterak složitě dešifrovat, její sémantika a kulturní konotace jsou zřejmé: podzim jako doba přechodu, odcházení, ale ještě ne příchodu; doba očekávání, spojeného povětšinou s melancholií či nostalgií („podzim života“), ale možná i s nadějemi. Tak jako Huizinga, který ve svém díle detailně probírá proces postupného odumírání středověku a sleduje podmínky povstávání nové formy,² i my jsme si kladli otázky, jak analyzovat a interpretovat současnost, v níž „cosi“ odchází, ale „další“ (v době vrcholné moderny se říkávalo „nové“) ještě nepřišlo a ohlašuje se zatím jen v náznacích nebo v „mezerách“, v podobě latentních obsahů (viz dále). Proto naše kniha nese název *Podzim postmodernismu*, který – doufejme – dostatečně vystihuje přechodnost nynější situace, dějinné intermezzo, v němž se nacházíme. Ovšem formálně ani obsahově nemá naše kolektivní dílo nic společného s Huizingovým věhlasným opusem, kromě oné působivé a nadmíru výmluvné metafory, kterou jsme poněkud aktualizovali.

Při pohledu na současnost se skutečně zdá, že odchází určitý typ kulturně-spoločenské formy, který ještě před nedávnem, doslova před historickým okamžikem, sám sebe s entuziasmem označoval jako postmoderna či postmodernismus. Autoři jednotlivých úvah tvořících celek předkládané knihy se ocitali ve snad ještě obtížnější situaci než historik umění. A to prostě proto, že svými myšlenkami a kritickými podněty vstupovali a vstupují na otevřený terén současnosti, která je značně nepřehledná a především dějinně neuzavřená – dosud nevíme, jak bude vypadat doba po přechodu, jaká nová forma převládne, jaká ideologie nebo společensko-ekonomické formace bude určovat dynamiku zítřka.³ Ostatně takový utopický cíl jsme si ani nekladli. Místo

² Huizinga, J., *Podzim středověku*, c. d., s. 353–365.

³ Je nepochybně poučné retrospektivně hodnotit futurologické koncepce a vize rozvoje, a to nikoli primárně z hlediska jejich reálného naplnění či nenaplnění, nýbrž

utopie totiž sledujeme jednak kritiku narůstajících rozporů dneška, především dnešního myšlení, ale i sociální (zejména politické, ekonomické i umělecké) praxe, a jednak možnou perspektivu myšlení budoucího. Na tomto místě jsme nuceni učinit krátkou odbočku a provést přesnější rozlišení mezi *utopii* a *perspektivou*.

Naštěstí nebude třeba vyvíjet původní myšlenkové úsilí, protože to hlavní vyjádřil již Karel Kosík v článku „Zítřek je v našich rukou“.⁴ Patos názvu Kosíkovy úvahy odpovídá druhé polovině padesátých let, kdy byl publikován, zatímco v éře postmoderní ironie, blasfemie a perzifláže působí jaksi nezvykle. Avšak nejen proto stojí za to se k textu vrátet a domýšlet jeho podněty. Kosík chápe utopii jako drobnomalbu, která se soustředí na detaily obrazu budoucí společnosti. Utopický pohled je ovšem slepý vůči dlouhodobým tendencím, ať už politickým, kulturním nebo ekonomickým – ponechává je nerozeznány. Utopický obraz společnosti je nahodile sestaven z různorodých fragmentů, význam viditelných příznaků dlouhých vývojových „vln“ zůstává překryt množinou roztroušených izolovaných fenoménů naprosto efemérní povahy. Utopie navíc podléhá naivní hodnotící dichotomii, když vytváří časovou a kauzální cézuru mezi „špatným“ dneškem a ideálním zítřkem. Oproti utopii, uvádí Kosík s odkazem na Marxovy analýzy, není sledování perspektivy statickým líčením dopodrobna nevyličí-

z hlediska otázky, zda byly správně identifikovány určující tendence, jevy a procesy. Např. autoři publikace o rozvoji České republiky do roku 2015 předložili na základě zevrubné analýzy celkem tři scénáře budoucího vývoje země: 1) liberalizace trhu jakožto cesta k modernizaci, s redukcí veřejných služeb a sociálního systému; 2) transformace institucí po vzoru standardů západních zemí EU, jejímž výsledkem bude efektivně fungující veřejná správa; 3) „kompromisní“ scénář malých kroků, kdy cesta k modernizaci nebude určována žádným dominantním faktorem, ale bude spíše „gulášem“ liberalismu, sociálního státu na pozadí napětí mezi centrem a institucemi s lokální působností. Je zřejmé, že v roce 2015 jsme nejbliže právě onomu třetímu scénáři – poté, co zkrachovaly pokusy o naplnění scénáře prvního, liberálně tržního. (Srov. Potůček, M. a kol., *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*, Gutenberg, Praha 2001, s. 114-139 a přehledná tabulka na s. 140-147.) Autoři do své koncepce zahrnují i „divoké karty“, tj. sociálně konfliktní fenomény jako náhlé vypuknutí ekologické krize, nárůst xenofobie a rasové nepokoje apod.

⁴ Kosík, K., „Zítřek je v našich rukou“, *Literární noviny* 7, 1958, č. 1, s. 1, 4.

telného obrazu budoucnosti. Marx se nezabývá „konstruováním vidin příštího světa, nýbrž analyzuje současnost, aby v ní odhalil *reálné* síly, jež provedou převrat společenských poměrů“.⁵ Budoucnost není od přítomnosti oddělena, vytváří se tady a teď, v dynamických podmínkách přítomnosti.

Pojem perspektivy, o níž spolu s Marxem hovoří Kosík, implikuje otázku, z jakého stanoviska je perspektiva jakožto symptom budoucího – ona „mezera“ ve fungování současných systémů, v převládající formě – pro nás vůbec čitelná? Na uvedenou metodologickou výzvu můžeme reagovat pomocí Althusserovy koncepce symptomálního čtení (*lecture symptomale*). Symptomální čtení není pouhým odhalováním chyb, dílčím doplňováním či rozvíjením nerozvinutých tendencí. Představuje „vyčištění“ celého teoretického pole, je odhalením latentního diskursu.⁶ V závěrečném příspěvku předkládané knihy na tuto metodu odkazuje Michael Hauser,⁷ když nastiňuje svůj návrh, jak Althusserovu metodu sociologizovat – čili neaplikovat ji pouze na čtení teoretických textů (Marxova *Kapitálu*),⁸ nýbrž interpretovat tímto způsobem širší společenské jevy a procesy.

Za východisko každého analytického výkonu bývá tradičně považováno pokud možno přesné vymezení pojmů. V případě naší knihy je oním klíčovým pojmem slovo *postmodernismus*. Přesto v ní čtenář takovouto jednotící definici nenalezne. Z několika důvodů. Předně skutečnost, že je kniha kolektivním dílem, znamená, že jednotliví autoři přistupují k centrálnímu pojmu z navzájem odlišných či různě akcentovaných hledisek. To by mohlo paradoxně potvrzovat relativismus některých postmoderních teoretiků, kteří hovoří o polyfonii a neodstranitelné polysémii (pojmu) a o dissensu namísto konsen-

⁵ Tamt., s. 4.

⁶ Srov. Kužel, P., *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chtěla změnit svět*, Filosofia, Praha 2014, s. 67.

⁷ V této knize na s. 223–286.

⁸ Jak známo, Althusser svou koncepci rozvinul nad četbou Marxova hlavního spisu; srov. anglický překlad Althusser, L., Balibar, É., *Reading Capital*, přel. B. Brewster, Verso, London 1997.

zu. Nicméně naším cílem nebylo sepsání ambiciózní, terminologicky a metodologicky propracované teorie postmodernismu. Chtěli jsme právě zachytit otevřenou diskusi o postmodernismu, prověřit možnosti a způsoby jeho definování – a to na základě jedné konkrétní koncepce obsažené v knize Michaela Hausera *Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu*.⁹ Většina příspěvků přesto takové striktní ohraničení méně nebo více přesahuje a některé předkládají i zcela původní teoretické koncepce. Zaznamenanou rozrůzněnost diskuse není možné zaměňovat s jakýmsi nesoustředěným rozptylem náhodně zvolených témat a motivů. Je spíše dokladem probíhajícího vyjednávání či dohadování, která jsou součástí celkové dynamiky teoretického interdiskursu.¹⁰

Bezprostředním impulsem k sestavení knihy, kterou čtenář nyní drží v rukou, byla konference *Cesty z postmodernismu? Postmodernismus, kapitalismus, utopie*, která se konala 13. prosince 2013. Jejím iniciátorem byl Václav Bělohradský. Smyslem setkání filosofů, politologů a estetiků byla rozprava nad knihou Michaela Hausera *Cesty z postmodernismu*, v níž autor představil svou koncepci překonání rozporů a jednostranností postmoderního myšlení. Příspěvky, které na konferenci zazněly (V. Bělohradského, J. Pechara, J. Fialy, J. Stejskala a R. Kandy), tvoří v úhrnu menší část následně vzniklé publikace. Ta se díky tvůrčímu podílu dalších oslovených autorů, kteří se tehdy debaty aktivně nezúčastnili, významně rozrostla a změnila se také její původně zamýšlená koncepce.

Knihy je tematicky rozdělena do tří částí. První část nazvaná „Proklamování kruhu postmodernismu“ se v celkem pěti rozrůzněných

⁹ Viz Hauser, M., *Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu*, Filosofia, Praha 2012.

¹⁰ Pojem interdiskursu považují za mnohem vhodnější než pojem intersubjektivitu. Přejímám výhrady, které na adresu pojmu intersubjektivitu vznesl Peter V. Zima: intersubjektívni dialog může v relativně homogenním rámci jednoho diskursu potvrdit i předsudky. Kdežto heterogenita interdiskursu umožňuje posílení kritické a korigující funkce dialogu, protože ten zůstává otevřen i jiným hlediskům (tj. hlediskům jiných diskursů) než hledisku intradiskursivnímu. Srov. Zima, P. V., *Ideologie und Theorie. Eine Diskurskritik*, Francke Verlag, Tübingen 1989, zejm. s. 417–434.

pohledech soustředí na otázky pojmového uchopení postmodernismu (u některých příspěvatelů i na jeho obhajobu) a na problematiku teorie subjektu. Druhá část knihy „Rozpory pozdního kapitalismu“ obsahuje dvojici sociologicky, respektive politologicky laděných příspěvků, zabývajících se úskalími i nebezpečími současného společenského a ekonomického vývoje. Část třetí s názvem „Výzvy estetické moderny“ zahrnuje úvahy o možném hledání aktuálnosti v umění před postmodernou, tj. v umění romantismu (K. H. Mácha), modernismu a avantgardy. Rozšiřující i prohlubující čtvrtá část „Od utopie k perspektivě“ je rozhodně více než pouhým dovětkem autora *Cest z postmodernismu*. Je na jedné straně odpovědí na kritiku, jež zazněla v některých předchozích textech, na straně druhé obsahuje rozvedení a zpřesnění některých autorových tezí a argumentů.

Hovoříme-li o cestách z postmodernismu nebo o jeho překonávání, musíme mít na paměti, že i sám postmodernismus se vymezoval jako překonávání domnělých či skutečných jednostranností myšlení moderny, na něž reagoval. Kupříkladu Gilles Deleuze a Félix Guattari překonávali dualismus logických struktur svým pojetím rhizomu (jímž se mimo jiné pokoušeli interpretačně otevřít dílo Franze Kafky).¹¹ Také Jean-François Lyotard nehodlal modernu negovat, nýbrž vnímal postmodernismus jako její radikální „přepsání“.¹² Postmodernismus tedy nemůžeme zjednodušeně zploštit do několika negativizujících charakteristik či jej připodobnit balvanu, který jako nepotřebná překážka stojí na naší cestě k budoucnosti. Postmodernismus představuje výzvu, již je nutno vzít vážně, ale rovněž kriticky – což je totéž, protože teprve kritikou bereme věc vážně.

Vraťme se ještě k otázce definování postmodernismu. Už jejím vyslovením částečně vykračujeme z kruhu postmoderního uvažová-

¹¹ Viz Deleuze, G., Guattari, F., *Kafka. Za menštinovou literaturu*, přel. J. Hrdlička, Herrmann & synové, Praha 2001. – Mimochodem zůstává nejasné, proč se čeští vydavatelé rozhodli k volbě významově zavádějícího adjektiva „menštinová“, když ve francouzském originále, ale i v anglickém překladu stojí adjektivum „menší“ (*mineur* resp. *minor*) a v překladu německém „malá“ (*kleine*).

¹² Lyotard, J.-F., „Přepsat modernost“, in: týž, *Návrat a jiné eseje*, ed. P. Maydl, přel. L. Šerý, M. Petříček, Herrmann & synové, Praha 2002, s. 205–220.

ní, které je k definicím skeptické a které hovoří dokonce o krizi definování (V. Bělohorský). Tomáš Hauer ve svém pokusu o zmapování postmoderního diskursu¹³ vyzdvihuje jako určující rys postmodernismu zpochybnění myšlení reprezentace, tedy představy, že mysl je „zrcadlem přírody“.¹⁴ Hauer tak vystihuje moment, který vytváří jeden z paradoxů postmodernismu (zmíněný paradox Hauer bohužel nereflexkuje, protože jej nevidí): právě rezignace na pravdu a systematické subvertování údajně mocenských nároků na ni jsou v postmodernismu postulovány jako filosofická pravda, zatímco předchozí filosofická tradice se trváním na pravdě dopouštěla hlubokého omylu.

Z toho je možné vidět, že i postmodernismus se svým odmítáním nároků na pravdu, jež zároveň chápe jako filosoficky pravdivou (adekvátně kritickou) pozici, podléhá stejným či obdobným rozporům, jaké nacházel u myslitelů poosvěcenské epochy. To samozřejmě není důvod odsouvat jej na okraj nebo jakkoli znehodnocovat jeho teoretické výkony. Právě reflexe a kritická analýza naznačených rozporů postmodernismus dále otevírá. Zakládá *perspektivu* jeho překonávání, nikoli potlačování – souhrnně řečeno, oživuje filosofii a/neboli kritické myšlení. Pokud naše kniha k tomuto oživení přispěje, dosáhne tím svého cíle.

¹³ Hauer, T., *S/krze postmoderní teorie*, Karolinum, Praha 2002, s. 7, 9–10.

¹⁴ Srov. Rorty, R., *Filosofie a zrcadlo přírody*, přel. M. Ritter, Academia, Praha 2012, passim.